

Ali Rıza Ataman (1884-1955)

Ali Rıza (Ataman), Kars'ın Kağızman İlçesi Şahindere Mahallesi'nde 1884 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Kağızman'ın eski ailelerinden biri olan Kelekçizâdelerden İsmail Bey, annesi ise Sünbül Hanım'dır. Bu çift, Ali Rıza Bey'den başka Murat, Ömer ve Mehmet isimli üç erkek çocuğuna daha sahiptir. Dört kardeşin en küçüğü olan Ali Rıza Bey, Çarşı Cami Medresesi ismiyle bilinen mahalle mektebinde yazı ve din dersi eğitimi aldıktan sonra Kağızman'daki Rus Ortaokulu'nu bitirmiştir. 93 Harbi (1877-1878) neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması, Elviye-i Selâse'yi (Kars-Ardahan-Batum), Çarlık Rusya idaresine bıraktığından, Rus yetkililer, bölge halkı üzerindeki nüfuzlarını artırabilmek için Rus okullarını kullanmışlardır.

Çocukluk ve gençlik yıllarını baskı altında geçiren Ali Rıza Bey ve arkadaşları tekrar anavatanına katılabilmeyi öncelikli hedef olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devletince desteklenen bu vatanseverler, Kars ve çevresinde (Kağızman vb.) milli teşkilatlanmaların (Türk İttihadı Cemiyeti, Difaî Teşkilatı, Neşr-i Maarif, Canbezâr Teşkilatı) kurulmasında önemli rol oynamışlardır. Ayrıca Ali Rıza Bey ve kardeşleri, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ve Balkan harpzedelerine yardım kampanyası başlattıkları gibi Hicaz Demiryolunun inşasına da destek olabilmek için faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bu gelişmeler yaşanırken sömürgecilik ve ham madde rekabeti gibi makro nedenlerin etkisiyle İtilaf ve İttifak adı altında bloklaşan devletler I. Dünya Harbi'nde karşı karşıya gelmişlerdir. Bu harbe Osmanlı Devleti'nin de katılmasını müteakip Çarlık Rusya, sayıları 200.000'in üzerinde olan ayrılıkçı Ermeni'yi destekleyip Türk ordusunu iki ateş arasında bıraktığı gibi idaresi altında yaşayan önde gelen Türkçüleri de tutuklama kararı almıştır. Örneğin; Rus askerleri, Ali Rıza Bey'in ve kardeşlerinin evlerinde 11 Kasım 1914'te yaptıkları incelemeler neticesinde milli teşkilatlara katıldıklarına dair muhtelif evraklar tespit etmişlerdir. Bu gelişme üzerine Rus yetkililer; Ali Rıza, Mehmet ve Ömer Beyleri tutuklayıp Kars Hapishanesi'ne göndermişlerdir. Akabinde uzun süren bir yolculuğa çıkarılan Ali Rıza Bey ve dava arkadaşları, kötü koşullara sahip Bakü, Rostov ve Ryazan Hapishaneleri'nde günlerini geçirmek zorunda kalmışlardır. Bu grup Ryazan Hapishanesi'nde bir müddet kaldıktan sonra Sibiry'a'nın Tomsk şehrine trenle gönderilmek üzere Rostov'a geri getirilmişlerdir. Rus yetkililer, Ali Rıza Bey'i ve kardeşlerini siyasi mahkûm kabul ettikleri için onları Tomsk'daki hapishaneye yerine, Togur köyüne yerleştirme kararı almışlardır. Bolşevik Devrimi (1917) üzerine Rusya'daki yeni iktidar sahipleri, Ali Rıza Bey gibi tutuklanıp sürgüne gönderilenler hakkında genel af çıkartıp bu kişilerin tekrar anavatanlarına dönebilmelerine olanak tanımışlardır.

I. Dünya Harbi esnasında bu gelişmeler yaşanırken Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriye'si üyeleri, yaşam koşulları gün geçtikçe kötüleşen Elviye-i Selâse halkına yardım edebilmek için Rus makamlarına başvurmuşlardır. Bahsi geçen cemiyet üyeleri, insani yardımlarda bulunurlarken, sürgüne gönderilmiş kişilerin milli sorumluluklarını da gizlice üstlenmekten çekinmemişlerdir. Bu kapsamda Kars'ta görevli Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriye'si üyeleri, Bolşevik Devrimi'ni müteakip Ermeni ve Gürcü çetelerinin bölgeye hâkim olma girişimlerini engelleyebilmek için Kars Gizli İslâm Komitesi'ni resmen kurmuşlardır. Ali Rıza Bey ve kardeşleri de sürgünden döner dönmez bu milli teşkilatla bağlantı kurup Kars Gizli İslâm Komitesi'nin Kağızman şubesinde sorumluluk üstlenmişlerdir. Bölgedeki vatansever kişiler, özellikle Ermeni çetecilerinin saldırılarına ve kara propagandalarına karşı hem halkı silahlandırmaya hem de bölgede sayıca en kalabalık grubun Müslümanlardan oluştuğuna dair dünya kamuoyunu bilgilendirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda vatanseverler, Kars İslamları Askeri Meclisi Kongresini 30-31 Ocak 1918 tarihleri arasında düzenleyip bölgenin geleceğine dair aldıkları kararları kayıt altına almışlardır. Kağızmanlı Ali Bey'in de içinde yer aldığı vatanseverler, Ruslara ait muhtelif depolara el koyup esaret altında yaşayan Türk esirlerinin özgürlüklerine

kavuşabilmelerini sağlamışlardır.

Ali Rıza Bey ve arkadaşları, milis teşkilatlar kurup Türk ordusuyla birlikte Ermeni çetecilerle mücadele ettiklerinden bölgedeki Türk varlığının korunmasında önemli rol oynamışlardır. Şöyle ki, 108. Kafkas Alayından 36. Fırka Müfrezesi ile eşgüdümlü hareket eden Ali Rıza Bey'in milis teşkilatı Kağızman'ın ilk kurtuluşunu 8 Nisan 1918'de gerçekleştirmeyi başarmıştır. Türk ordusunun askeri harekâtı neticesinde 1918 yılının Nisan ayının sonlarına doğru Elviye-i Selâse tamamen düşman işgalinden kurtarılmıştır. Ancak Mondros Mütarekesi'nin ilgili maddelerini ucu açık hale getiren İngiltere, Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını artırdığından Türk askeri yetkilileri bahsi geçen bölgeyi tahliye etmek zorunda kalmıştır. İngiltere, Büyük Ermenistan Projesi kapsamında bu hamleyi gerçekleştirdiğinden bölge halkı kendi içinde milli teşekküller kurmaya karar vermiştir. Şöyle ki, IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın ve Kars Mutasarrıfı Hilmi (Uran) Bey'in destekleriyle 5 Kasım 1918'de Kars Milli İslam Şûrası kurulmuştur. Ali Rıza Bey bu oluşuma Kağızman Mümessili kapsamında katılırken; abisi Mehmet Bey ise Kağızman Sancağı askeri kumandanı olarak görevlendirilmiştir. I. Kars (15 Kasım 1918), II. Kars (30 Kasım 1918) ve II. Ardahan Kongrelerine (7-9 Ocak 1919) katılan Ali Rıza Bey, bölgedeki Türk varlığının hem hukuki hem de askeri açıdan korunabilmesi bağlamında sorumluluk alan kişilerden biri olmuştur. Bu kongrelerin diğer bir halkası olan III. Kars Kongresi neticesinde 17/18 Ocak 1919'da Kars Milli İslam Şûrası yerine, Cenub-ı Garbi Kafkas Hükûmeti kurulmuştur. Esad Oktay başkanlığında, Ali Rıza Bey'in yardımcılığında gerçekleşen bu kongrede bahsi geçen hükûmet Cihangiroğlu İbrahim Bey reisliğinde faaliyetlerine başlamıştır. Kağızmanlı Ali Rıza Bey ise Dâhiliye Nazırlığı gibi kritik bir mevkide sorumluluk üstlenmiştir.

Cenub-ı Garbi Kafkas Hükûmeti idari, askeri ve siyasi alanlarda harekete geçerek bölgedeki Türk varlığını kabul ettirme ve güçlendirme stratejisini benimsemiştir. Ancak İngiliz askeri yetkililer, Kars ve çevresindeki bu yapılanmayı, kendi ulusal çıkarlarına ve hedeflerine karşı bir tehdit olarak algıladıklarından 13 Nisan 1919'da Kars'taki meclisi basıp hükûmetin önde gelen isimlerini tutuklamışlardır.

Ali Rıza Bey ve arkadaşları; Gümrü, Tiflis ve Batum hattında kötü muamelelere maruz bırakıldıktan sonra 19 Nisan 1919'da İstanbul'a getirilmişlerdir. İngiliz yetkililer, Arapyan Hanı'nda tutuklu bulunanları 28 Mayıs 1919'da Malta'ya sürgüne gönderirlerken, Ali Rıza Bey'in ise ifadesinin yeniden alınabilmesi için Batum'a sevkine karar vermişlerdir. Ali Rıza Bey, Batum'da bulunduğu süre boyunca esaretten kurtulup Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele hareketine katılmayı arzulamıştır. Çeşitli teşebbüsleri neticesinde 1919 yılının Temmuz ayı içerisinde Batum'dan kaçıp, Erzurum'a ulaşmayı başarmıştır. Erzurum'da önde gelen kişilerle yaptığı istişareler neticesinde, siyasi konjonktürün hassasiyeti nedeniyle Elviye-i Selâse delegesi olarak kongreye katılması uygun görülmemiş, Kağızman ve çevresinde Müslüman halka karşı acımasızca davranan düşman unsurlara karşı milli bir teşkilat kurması tavsiye edilmiştir. Bu kapsamda harekete geçen Ali Rıza Bey, Kağızman'ın işgal altında olmasından dolayı milli şûra merkezini Ortakale'de kurmaya karar vermiştir. Bu oluşum, Türk ordusunun askeri harekâtı başlayana dek diğer şûralarla birlikte önemli bir görev üstlenmiştir.

1920 yılının Haziran ayında I. Meclis, Kazım Karabekir Paşa'yı Şark Cephesi Komutanı olarak görevlendirmiş akabinde 28 Eylül 1920 günü Türk Ordusu ileri harekâta başlamıştır. Ali Rıza Bey ise Ortakale'deki adamlarıyla Çürük, Armutlu ve Gülantep istikametinde taarruza geçmiştir. Milli Şura mensupları 29 Eylül'de Kağızman önlerine gelmeyi başarmıştır. Kağızman'daki 150 kadar süvari ve 60 piyadeden oluşan Ermeni kuvveti, Kulp-Tuzluca istikametine çekilmek zorunda kalmıştır. 1 Ekim 1920 günü I. Mürettep Tugay Kağızman'a girerek adı geçen yeri Ermeni çetecilerin işgalinden kurtarmıştır. Görüldüğü üzere Ali Rıza Bey ve arkadaşları Türk ordusunun ileri harekâtı esnasında

yararlılıklar göstererek Kağızman'ın işgalden kurtarılmasında önemli rol oynamışlardır. Bu gelişmeyi müteakip, 12. Tümen Komutanlığı, son bir sene içerisinde Ermeni çetecilerinin yakıp yıktıkları köylerin isimlerini ve katledilen Müslümanların sayısını içeren bir rapor hazırlamasını Ali Rıza Bey'den 10 Ekim 1920'de istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Ali Rıza Bey, bölgedeki Müslümanlara karşı yapılan kötü muameleleri üç ayrı raporla tafsilatlı bir şekilde ilgili makama iletmiştir. Bu gelişmeleri müteakip Türk Ordusu 28 Ekim 1920'de II. Doğu Harekâtına başlamış olup 30 Ekim'de Kars şehrini düşman işgalinden kurtarmıştır.

Elviye-i Selâse'nin merkezi konumunda olan Kars'ın I. Meclis'e mebus gönderme çalışmaları Kars'ın anavatana katılmasından sonra başlamıştır. Kağızman'da kaymakamlık görevinde bulunan Ali Rıza Bey ile Fahrettin ve Cavit Beyler yapılan seçim neticesinde Kars mebusluğuna seçilmişlerdir. Fahrettin ve Cavit Beyler 3 Ağustos 1921'de, Ali Rıza Bey ise 15 Ekim 1921'de I. Meclis'teki mebusluk görevine başlamışlardır. Meclis tutanakları incelendiğinde, Ali Rıza Bey'in oturumlarda aktif bir mebus görüntüsü verdiği görülmektedir.

Ali Rıza Bey mebusluk sonrasında Kağızman'a geri dönerek ticaretle uğraşmaya başlamıştır. 14 Aralık 1933'te Pakize Hanım ile evlenen Ali Rıza Bey, Soyadı Kanunu gereğince (1934) Ataman soyadını almayı uygun görmüştür. Ali Rıza Ataman, tarihi belgeleri ve eşyaları Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'ne bağışlamasından dolayı 12 Ekim 1946'da Enstitü tarafından şerefname ile ödüllendirilmiştir. 26 Haziran 1955'te kalp krizinden dolayı Iğdır'da vefat etmiş olup cenazesi askeri törenle Kağızman mezarlığına defnedilmiştir.

Mehmet Sait DİLEK

KAYNAKÇA

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 85, Belge No 2027, 2047 Ekim 1985; Sayı: 86, Belge No 2060, Nisan 1987.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı, II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

DAYI, S. Esin, **Elviye i Selâse'de (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma**, Kültür Eğitim Eğitim Kitabevi, Erzurum, 1997.

DİLEK, Mehmet Sait, **Ali Rıza Ataman Bey (Cenubi Garbi Kafkas Hükûmeti Dâhiliye Nazırı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Erzurum 2001.

DİLEK, Mehmet Sait, "Elviye-i Selase Bölgesinden Erzurum Kongresi'ne Seçilen Delegelerin Durumu", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu**, Erzurum, 23-25 Temmuz 2003, s.205-217.

ERDOĞAN, Fahrettin, **Türk Ellerinde Hatıralarım**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

EROĞLU, Mecbure, **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivinden Rusça Belgelere Göre Ermeni Meselesi**, KÖKSAV, Ankara, 1999.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender, **Cenubi Garbi Kafkas Hükûmeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Kültür Ofset, Ankara, 1993.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “Anadolu’nun İlk Milli Mücadele Teşkilatı Olan Milli Şûrada Çalışan Karslı Kahramanlar: III, Kağızmanlı Mehmet Bey”, **Kars Gazetesi**, 12 Ocak 1949.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, **Milli Mücadelede Kars**, Hamle Matbaası, İstanbul, 1960.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti”, **Türk Kültürü**, Sayı: 72, Ekim, 1968, s.948-968.

Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921), III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

30/10/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-riza-ataman-1884-1955/?pdf=6719> adresinden erişilmiştir